

Deel III

Het onderwijsaanbod in de Master

1 DE DISCIPLINEGROEPEN

1.1 Geschiedenis van de Filosofie

De Wijsbegeerte van de Oudheid vormt het begin van de westerse wijsgerige traditie. Keer op keer blijkt dat de contemporaine systematici teruggrijpen op en in discussie treden met deze filosofie. De eerste periode van het Griekse denken wordt gekenmerkt door het zoeken naar de inhoudelijke thematiek van de Wijsbegeerte. Natuurfilosofie, ethica en logica ontstaan en bereiken hun hoogtepunten in de alomvattende klassieke systemen van Plato en Aristoteles. In de Hellenistische periode wordt de filosofie in meer professionele zin uitgebreid en verdiept. De Grieks-Romeinse periode is voornamelijk gekenmerkt door een terugkeer naar de grote klassieken. Bij de bestudering van de Wijsbegeerte van de Oudheid doen zich speciale problemen voor, die met name voortvloeien uit de vrij grote afstand tussen de hedendaagse lezer en de Grieks-Romeinse cultuur en de soms lacuneuze overlevering van de antieke bronnen.

De studie van de Wijsbegeerte van de Middeleeuwen vormt eveneens een onmisbaar onderdeel van de geschiedenis van de wijsbegeerte. In deze periode wordt de Joods-Christelijk-Islamitische denkwereld geconfronteerd met de wijsbegeerte van de Grieks-Romeinse Oudheid. De monotheïstische theologieën worden sterk gerationaliseerd onder invloed van deze wijsbegeerte. De oorspronkelijk Griekse wijsgerige terminologie wordt grotendeels verlatijnd, waarbij zich betekenisverschuivingen voordoen, die doorwerken tot in het heden. Het schoolwezen, de universiteit, het parlement, het wijsgerig curriculum vinden hun ontstaan in de Middeleeuwen. In de strijd tussen weten en geloof en in de spanning tussen theorie en praktijk komen specifiek wijsgerige problemen op originele wijze aan bod. Dit geldt vooral op het gebied van de logica, de semantiek en de kenniskritiek (bv. het nominalisme), maar ook op het gebied van de moraalfilosofie en de wijsgerige psychologie (antropologie), met thema's zoals het natuurrecht, redelijkheid als morele maatstaf, morele aansprakelijkheid (de intentie, het geweten), wil en verstand, wilsvrijheid en determinisme.

Alle filosofie sinds de Middeleeuwen, van de Renaissance tot op heden, wordt samengevat onder de titel 'Geschiedenis van de Nieuwere Wijsbegeerte'. De suggestie dat er van een totale breuk met de voorafgaande tradities sprake is, is maar ten dele juist. In de Renaissance wordt zelfs zeer expliciet op het Grieks-Romeinse verleden teruggerepen, terwijl ook bij echte vernieuwers, zoals Descartes en Hobbes, veel traditionele elementen zijn terug te vinden. Belangrijke factoren in de ontwikkeling zijn vanaf 1600 de opkomst van de natuurwetenschap en de mechanica en, sinds Newton, de verzelfstandiging van de natuurfilosofie als zelfstandige discipline, alsook de behoefte om ideologisch vorm te geven aan nieuwe politieke structuren. De 18e eeuw, vaak gekarakteriseerd als de eeuw van de Verlichting, kenmerkt zich door de verspreiding van de filosofie en de wetenschappelijke inzichten onder brede lagen van de bevolking en de toepassing van filosofische inzichten op de terreinen van politiek en opvoeding. Het Duits Idealisme van het begin van de 19e eeuw luidde een nieuwe periode in voor de filosofie waarvan de betekenis echter verschillend wordt geapprecieerd. In de 20e eeuw ten slotte lijkt men wars te zijn van het opzetten van grote filosofische systemen en richt men zich ofwel op enkele zeer specifieke problemen (zoals dat van de taal) ofwel op methodologische of wetenschapstheoretische vraagstukken. Ook een zekere neiging tot irrationalisme is onmiskenbaar aanwezig.

Onderzoek

Het onderzoeksprogramma van de disciplinegroep omvat twee onderdelen: dat van de afdeling Oudheid en dat van de sectie Nieuwere wijsbegeerte.

In de afdeling Oudheid worden de antieke historiografische en dialectische wijsgerige tradities bestudeerd met een tweeledig doel. Enerzijds wordt beoogd een beter inzicht in de ingewikkelde receptiegeschiedenis (van Plato en Aristoteles tot in de late Oudheid) te verwerven en deze voor zover mogelijk in hoofdlijnen te reconstrueren. Anderzijds wordt tegen de achtergrond van dit inzicht een nieuwe editie van de fragmenten van en berichten betreffende de Vroege Stoïcijnen voorbereid. Een eigen aandachtsveld binnen dit complexe geheel zijn de Hellenistische en Grieks-Romeinse filosofie in ruimere zin. Deelnemers aan het desbetreffende onderzoeksprogramma zijn een emeritus hoogleraar (prof. dr. J. Mansfeld), een hoogleraar (prof. dr. K. A. Algra), een docent-onderzoeker (dr. T. Tieleman) en enkele promovendi.

Het onderzoeksprogramma van de sectie nieuwere wijsbegeerte is geconcentreerd rond de mechanistische filosofie van de zeventiende eeuw (met inbegrip van de voorgeschiedenis in de zestiende en de nawerking in de achttiende eeuw). Aan dit programma wordt gewerkt door een hoogleraar (prof.dr. Th. Verbeek), een docent-onderzoeker (prof.dr. P. Steenbakkers) en enkele post-docs en promovendi.

1.2 Theoretische Filosofie

Vragen als Wat is betekenis? Wat is waarheid? Wat is een gedachte? Wat zijn concepten? Wat is een geldige redenering? Wat is een wetenschappelijke theorie? Wat is een object? behoren tot het domein van de Theoretische Filosofie. We kunnen de Theoretische Filosofie ruwweg verdelen in de volgende onderling nauw verbonden gebieden:

- * Taalfilosofie
- * Wetenschapsfilosofie en Kennleer
- * Logica
- * Metafysica
- * Filosofie van de Geest

Taalfilosofie houdt zich bezig met vragen rond betekenis, referentie en waarheid. De studie van deze vragen neemt allerlei verschillende vormen aan, variërend van fundamentele reflectie op de ontologische status van betekenissen (Frege) tot de studie van detailvragen zoals die naar de juiste behandeling van uniek bepalende beschrijvingen (Russell). (Uiteraard komen alle fundamentele vragen aan bod als je gaat nadenken over uniek bepalende beschrijvingen!) Taalfilosofie heeft natuurlijke verbindingen met Logica, Kennisleer en Wetenschapsfilosofie, maar ook met bijvoorbeeld de Linguïstiek.

Kenleer richt zich op de analyse van filosofische problemen rond kennis. Kennistheoretische onderwerpen zijn bijvoorbeeld: de aard en vormen van kennis, kennisverwerving en kennisverwerking, overdracht van kennis en rechtvaardiging van kennis. In de Wetenschapsfilosofie worden vragen behandeld rond kennis, maar nu beperkt tot en toegesneden op wetenschappelijke kennis met de eigen problematiek van theorievorming, de bij de theorievorming gehanteerde criteria, de ontwikkelingsgang van het wetenschappelijk onderzoek. Kenleer heeft een natuurlijke verbinding met Cognitiewetenschap. Wetenschapsfilosofie is verbonden met de filosofie van de verschillende vakwetenschappen.

De Logica is dat onderdeel van de wijsbegeerte dat zich met redeneren bezighoudt, uit het oogpunt van geldigheid. Het gaat om vragen als Hoe ziet een goede redenering eruit? En wat is het dat een redenering goed maakt, m.a.w.

wat is geldigheid? Sinds het eind van de negentiende eeuw heeft de logica zich een aantal technieken toegeëigend van min of meer wiskundig-formele aard. Onder invloed van moderne ontwikkelingen is het werkgebied van de logica gaandeweg verruimd, o.a. in de richting van onderwerpen als betekenistheorie, theorie van descriptie en identiteit en theorie van natuurlijke talen. De Logica heeft dan ook veel raakvlakken met de Taalfilosofie. Verder is Logica verbonden met Wiskunde, Informatica en Linguïstiek.

In de Metafysica, binnen de discipline groep bedreven met analytische filosofische middelen, komen vragen aan de orde als Wat is een object? Wat is identiteit? Wat is oorzakelijkheid? Wat is tijd? Wat zijn eigenschappen? Deze vragen naar de bekende weg blijken, als je even doorvraagt, moeilijk te beantwoorden. De Metafysica is binnen de disciplinegroep verbonden met de Wetenschapsfilosofie en met de Filosofie van de Geest.

Dankzij de opkomst van de cognitiewetenschappen is de Filosofie van de Geest steeds belangrijker geworden. Het idee dat denken talig is, en dus vooral binnen het domein van de Taalfilosofie valt, heeft aan geloofwaardigheid ingeboet. Deze ontwikkeling heeft verstrekkende gevolgen voor bijvoorbeeld theorieën over de waarneming die er lange tijd van uitgingen dat de waarneming conceptueel geladen was met begrippen die ontleend waren aan de omgangstaal. Filosofie van de Geest heeft verbindingen met Taalfilosofie, Cognitiewetenschappen en Metafysica, en met de Wijsgerige Antropologie zoals bedreven binnen de Praktische Filosofie.

Onderzoek

Het onderzoek van de disciplinegroep Theoretische Filosofie bestrijkt vijf terreinen: Logica, Wetenschapsfilosofie, Taalfilosofie, Ontologie en Filosofie van de Geest.

Het onderzoek op het gebied van de Logica houdt zich bezig met de volgende onderwerpen:

- De analyse van formele theorieën, i.h.b. met globale eigenschappen van formele theorieën en onderlinge vergelijking van formele theorieën. De onderzoekers op dit gebied zijn en Albert Visser.
- Herschrijven, i.h.b. gericht op het ontwikkelen van abstracte modellen van berekenbaarheid zoals die o.a. ten grondslag liggen aan logische en functionele programmeertalen. Aan dit onderzoek wordt gewerkt door Vincent van Oostrom.
- Programma Algebra. Dit onderzoek wordt gedragen door Jan Bergstra.
- Semantiek van Natuurlijke Taal. De onderzoekers zijn Herman Hendriks en Albert Visser.

Het onderzoek op het gebied van de Wetenschapsfilosofie betreft intertheoretische relaties, en de grondslagen van de Statistische Mechanica en Thermodynamica. Het onderzoek wordt gedaan door Janneke van Lith.

Het onderzoek in de Taalfilosofie annex Filosofie van de Geest gaat over de verhouding tussen taal en denken. Dit is een onderzoeksterrein van Menno Lievers.

Het onderzoek in de Ontologie gaat over de houdbaarheid van realisme ten aanzien van de werkelijkheid. Dit is een onderzoeksterrein van Menno Lievers.

1.3 Praktische Filosofie

De Praktische Filosofie houdt zich bezig met het menselijk handelen, het samenleven en, algemeen gesteld, de praktische dimensies van het menselijk

leven. Praktische Filosofie is daardoor een altijd actuele, brede wijsgerige discipline. Het valt uiteen in de volgende onderwijsgebieden: ethiek, politieke en sociale filosofie, wijsgerige antropologie. Al deze subdisciplines trachten een brug te slaan tussen de rijke geschiedenis van het vakgebied en een systematische rekenschap van de jongste ontwikkelingen in staat, samenleving en het individuele leven van mensen.

Praktische Filosofie wordt aangestuurd door actuele vraagstukken. Zo zijn door nieuwe technische en institutionele mogelijkheden voor het menselijk handelen in de laatste decennia morele vraagstukken gerezen waarop oude morele tradities vaak geen antwoorden ter beschikking hebben. Door de globalisering, internationalisering en pluralisering van veel gebieden van het menselijk handelen staan oude vertrouwde concepten als staat, samenleving, politiek en burgerschap ter discussie. In een dynamische wereld is de mens als reflectief handelend, moreel, politiek en esthetisch wezen een boeiend onderwerp van filosofische studie.

De *ethiek* concentreert zich op concrete morele kwesties in bijvoorbeeld de bio-ethiek, op morele verplichtingen in een multiculturele samenleving en op ons begrip van de mens in het licht van de jongste ontwikkelingen in de levenswetenschappen. Deze kwesties worden bestudeerd tegen de achtergrond van bredere filosofische discussies. Sinds enige decennia beleven we bijvoorbeeld een boeiende wederopleving van de *meta-ethiek*, die zich bezighoudt met de betekenis van morele termen en de status van morele uitspraken. Ook de *normatieve ethiek* is terug van weggeweest en zelfs oude (Antieke) ethische tradities die nadenken over de aard van het goede leven zijn weer hoogst actueel. Bovendien heeft, sinds de jaren 70, onder invloed van ontwikkelingen in wetenschap en technologie, de *toegepaste ethiek* een snelle en verrassende ontwikkeling doorlopen. Die discipline gaat na in hoeverre het mogelijk is concrete morele uitspraken in alledaagse praktijken te rechtvaardigen.

De *politieke en sociale filosofie* is relevant in discussies rond rechtvaardigheid, democratie, multiculturalisme en globalisering. Op dit vakgebied vragen nieuwe ontwikkelingen in de nationale en internationale politiek steeds opnieuw om een nieuwe reflectie op de verhouding van eenheid en veelheid in staat, samenleving en politiek. Binnen de *wijsgerige antropologie* is de voortgaande reflectie op de verantwoordelijkheid van handelende en denkende personen gebonden aan ontwikkelingen binnen de samenleving, het recht en de neurowetenschappen.

Samenvattend is te stellen dat de Praktische Filosofie zich bezighoudt met *normatieve vraagstukken* die worden opgeroepen door recente ontwikkelingen in wetenschap, staat en samenleving. Voor een wetenschappelijk debat over die normatieve vraagstukken is een grondige studie vereist van recente theorieën uit de Praktische Filosofie. De belangrijkste theoretische kaders worden zowel in onderwijs als in onderzoek systematisch besproken, waar nodig worden ze met elkaar in gesprek gebracht. Theorieën uit de *analytische filosofie* worden daarbij even relevant geacht als die uit de *continentale traditie*. Praktische Filosofie veronderstelt verder een grondige kritische reflectie op de geschiedenis van het vakgebied. Zonder kennis van de Praktische Filosofie uit vroeger tijden, en haar invloed op wetenschap en samenleving, zijn hedendaagse vraagstukken vaak niet goed te duiden. Tenslotte kan Praktische Filosofie vandaag de dag alleen productief worden bedreven wanneer ze in een *interdisciplinair gesprek* staat met verschillende wetenschappen.

De disciplinegroep is daarom nauw verbonden met het onderzoek en het onderwijs aan het interdisciplinaire *Ethiek Instituut* van de Universiteit Utrecht.

Onderzoek

Het overkoepelende onderzoeksprogramma van de disciplinegroep heet "*Normativiteit en menselijk handelen*". Normatieve dimensies van het menselijk handelen komen in alle deelprojecten aan de orde. In het maandelijks colloquium, dat de disciplinegroep samen met het Ethiek Instituut organiseert,

komt deze rode draad in het verder pluriforme onderzoek steeds opnieuw aan de orde.

Het deelprogramma "*Normativiteit in moraalfilosofie en toegepaste ethiek*" bestudeert verschillende normatieve theorieën, recente zowel als klassieke. Enerzijds worden de coherentie en inhoudelijke implicaties van dergelijke theorieën onderzocht. Anderzijds komen de meta-ethische veronderstellingen van normatieve theorieën aan de orde, zoals bijvoorbeeld de status van morele uitspraken en de mogelijkheid van morele kennis. Deze theoretische discussie vindt niet geïsoleerd plaats, maar steeds in verband met concrete discussies in de toegepaste ethiek (bijvoorbeeld in de bio-ethiek, de dierethiek, de politieke ethiek en de ethiek van technologie en economie). Bijzondere aandacht gaat uit naar de methodische aspecten van de toegepaste ethiek. Het deelprogramma wordt gerealiseerd in samenwerking met het onderzoek binnen het Ethiek Instituut. Bij dit deelprogramma zijn betrokken dr. Ton van den Beld, prof. dr. Frans Brom (Godgeleerdheid), drs. Rutger Claassen, drs. Annika den Dikken (Godgeleerdheid), prof. dr. Marcus Düwell (programmamaleider), prof. emer. dr. Robert Heeger, drs. Annemarie Kalis, drs. Mariëtte van den Hoven, drs. Franck Meijboom, drs. Paul Sollie, dr. Frans Stafleu, dr. Marcel Verweij, drs. Tatjana Visak, dr. Jan Vorstenbosch (secretaris van de disciplinegroep) en drs. Katinka Waelbers.

Het deelprogramma "*Normativiteit in politiek, sociaal en antropologisch opzicht*" bestudeert fundamentele theoretische benaderingen binnen enerzijds de politieke en sociale filosofie en anderzijds de filosofie van het menselijk handelen, van de geest en de morele psychologie (oftewel de wijsgerige antropologie). Binnen de politieke en sociale filosofie gebeurt dit in wisselwerking met actuele ontwikkelingen binnen de ethiek, de psychologie, de politieke en sociale wetenschappen en de politieke en sociale praktijk. Specifieke thema's van onderzoek zijn rechtvaardigheid, democratie, pluralisme en methode in de politieke filosofie. Ook tijd, eschatologie en de filosofie van de geschiedenis worden onderzocht. Binnen de wijsgerige antropologie vindt een kruisbestuiving plaats met de psychologie en de neurowetenschappen. Specifieke onderzoeksthema's zijn hier (ir)rationaliteit, intersubjectiviteit, autonomie, emoties en empathie, zelfkennis en tussenmenselijke erkenning. In dit deelprogramma werken dr. Joel Anderson, dr. Bert van den Brink, dr. Rob van Gerwen en prof. emer. dr. Willem van Reijen.